

Agricola ja kumppanit

Vanhimman raamatunkielemme äänne- ja muoto-opillisia piirteitä

OSMO NIKKILÄ

Agricolan monet kasvot

Vanhimman kirjasuomemme tutkimuksessa on viime vuosikymmeninä käynyt yhä selvemmäksi, ettei enää oikeastaan voida puhua yhdestä ja samasta »Agricolan kielestä», vaan pikemminkin Agricolan *t e o s t e n* kielestä, jossa on havaittavissa teosten ja teosten osien välisiä eroja ja vaihteluita. Otan heti aluksi tarkasteltavaksi pari kielenpiirrettä ja ensiksi aivan yksittäisen muodon, elatiivin päätte. Agricolan teosten elatiivimuodot voivat olla kahdenlaisia, joko loppuvokaalisia tai loppuvokaalittomia, esim. joko *mailmasta, peiueste, sauesta* tai *mailmast, peiuest, sauest*. Tämä koskee kolmi- ja useampitavuisia muotoja, sillä kaksitavuiset tapaukset ovat likipitään säännöllisesti loppuvokaalisia, siis *maasta, meiste, teste* jne. Noista kolmi- ja useampitavuisista elatiivimuodoista esiintyy Agricolan teoksissa loppuvokaalittomia eli *mailmast, peiuest* -tyyppisiä muotoja yhteensä lähes kolmannes, mutta eri teosten ja teosten osien välillä on todettavissa eroja: vuonna 1544 ilmestyneessä Rukouskirjassa näitä muotoja on noin 14 prosenttia, kun taas neljä vuotta myöhemmin painosta tulleen Uuden testamentin alkuosassa, toisin sanoen evankeliumeissa ja Apostolien teoissa, niitä on yli puolet tapauksista. Mutta kun siirrytään Uuden testamentin jälkiosaan, epistoloihin, muutos alkuosaan nähden on suuri: loppuvokaalittomia muotoja on vain 5 prosenttia. Kun tarkasteltavia elatiivimuotoja esiintyy sekä Uuden testamentin alku- että loppuosassa noin 1200–1300 tapausta kummassakin, ero ei voi perustua pelkkään sattumaan. Ilmestymisjärjestykseltään seuraavissa Agricolan teoksissa, Käsikirjassa ja Messussa, loppuvokaalittomia muotoja on samoin vähänlaisesti, noin kymmenisen prosenttia. Selvä ero näihin on taas havaittavissa vuoden 1551 Psaltrarissa, jossa samoin kuin jokseenkin samaan aikaan ilmestyneissä vanhatestamentillisissä teoksissa Weisut ia Ennustoxet sekä Ne Prophetat loppuvokaalia vailla olevia tapauksia on jälleen 50 prosentin paikkeilla tai sen ylikin. Samansuuntaisia

Agricola ja kumppanit

teoksittaiset erot ovat muutamissa muissakin muotoryhmissä, joissa on kysymys loppuheitosta eli sananloppuisen vokaalin kadosta, kuten inessiivissä, adessiivissa ja ablatiivissa, yksikön 1. persoonan possessiivisuffiksissa sekä 3. persoonan possessiivisuffiksissa. Loppuheiton määrässä voi muotoryhmien kesken kuitenkin olla varsin suuria eroja. (Agricolan teosten loppuheitosta ks. Nikkilä 1980, 1985 ja 1988.)

Vuonna 1988 ilmestyneessä kokoomateoksessa Mikael Agricolan kieli Esko Koivusalo ja Helena Suni käsittelevät artikkelissaan jälkitavujen vokaalienvälistä *h*:ta Agricolan teosten kielessä, toisin sanoen *h*:n esiintymistä tai sen puuttumista sellaisissa tapauksissa kuin *andacohon*, *corpehen*, *hartahasti*, *lambahans* jne. tai *antacon*, *corpen*, *hartasti*, *lambans* jne. Heistä on näyttänyt siltä, »että Agricola on soutanut ja huovannut *h*:n merkitsemisessä» (s. 115). Tästäkin tutkimuksesta käy hyvin ilmi, miten Uuden testamentin alku- ja loppuosa poikkeavat merkittävästi toisistaan: Uuden testamentin alkupuoliskossa *h*:n sisältäviä muotoja on »hämmästyttävän niukasti», kuten kirjoittajat toteavat, Uuden testamentin jälkipuoliskossa taas Agricolan kaikkiin teoksiin nähden keskimääräistä enemmän.

Mikäli tähän mennessä on Agricolan kielenpiirteiden tutkimuksessa pidetty silmällä teosten välisiä eroja, niin kuin viime vuosikymmeninä – varsinaisesti 1977 ilmestyneestä Ilkka Savijärven negaatiotutkimuksesta lähtien – on yhä yksityiskohtaisemmin ruvettu tekemään, on useinkin voitu havaita juuri edellä kuvatun kaltaista eroa Uuden testamentin alku- ja loppuosan välillä. Toisaalta on todettu myös esimerkiksi Psalmtarissa eroa pari vuotta sitä ennen ilmestyneisiin teoksiin, Käsikirjaan ja Messuun, verrattuna. Tämänkaltaisten vertailujen tekemiseen on saatu erinomainen apuneuvo vuonna 1980 ilmestyneestä Agricolan saneiden täydellisestä luettelosta, *Index Agricolaensiksesta*.

Agricolan teosten ja teosten osien välisiin eroihin syitä etsittäessä voidaan nähdäkseni kiinnittää huomiota ainakin kolmeen vaikuttajaan: 1. keskiaikaisen kirkokielen traditioon, 2. Agricolan ajan puhuttuun kieleen ja 3. Agricolan aikalaisten vaikutukseen eli tämän kirjoituksen otsikossa mainittuihin kumppaneihin. Tämä kolmas vaikuttaja voidaan käsittää sikäli laajasti, että sillä tarkoitetaan niin Agricolaan tukeneita ja avustaneita työkumppaneita (ks. Heininen 1986: 357) kuin myös häntä ehkä ankarastikin arvostelleita kilpakumppaneita, jotka itsekin ovat harjoittaneet käännöstyötä (1540-luvun »kääntämiskilvasta» ks. Pirinen 1962: 102, 108, 251–252 sekä Agricolan käännöstyötä kritisoineista »vihamiehistä» Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 122–126 ja Heininen 1986: 357). Kysymys Agricolan kumppaneista liittyy ilmeisen likeisesti kahteen ensiksi mainittuun: nämä aikalaiset ovat hyvinkin voineet olla vaikuttamassa siihen, onko lopputulos kussakin tapauksessa kulkenut vanhemman tradition vai oman ajan puhutun kielen suuntaan.

OSMO NIKKILÄ

Tradition heikkous vai voima?

Keskiaikaisen kirkkokielen traditio on Agricolan aikoihin ollut vaikuttamassa sekä suullisessa että kirjallisessa muodossa. Mitä kirjallisen tradition vahvuuteen tulee, sitä on suomen kielen tutkimuksessa kauan väheksytty. Voidaan todeta, miten vielä pitkin 1960-lukua ja joskus jopa seuraavillakin vuosikymmenillä on toistettu vanhan kirjasuomen tutkimuksen grand old manin Martti Rapolan mielipidettä vuodelta 1933 (s. 26): «Kaikesta on pakko tulla siihen käsitykseen, että esiagricolalainen kirjallinen traditio on ollut kovin vähäistä ja heikkoa.» On miltei tyystin jäänyt huomaamatta, ettei Rapola itse ollut näin joustamaton; vuonna 1963 eli 30 vuotta myöhemmin hän näet toteaa Suomen kirjallisuus -teoksen toiseen osaan laatimassaan tutkimuksessa, kun hän käsittelee Agricolan aikaisia käsikirjoituksia: »Mutta samanaikaisia suomennosyrityksiä, jopa yhteisiä pohjakäännöksiäkin on epäilemättä ollut muitakin kuin käytettävissä olevat säilyneet rippeet. Niitä on kulkeutunut kädestä käteen, ja ne ovat vaikuttaneet jatkuvaan käännös- ja kopiointityöhön. Tuskinpa on 1400-luvun [NB: 1400-luvun] jälkipuoliskolta lähtien tavattu suomenkielisen seurakunnan pappia – ellei hän sattunut kuulumaan Agricolan sitten niin väkeväsanaisesti nuhtelemiin laiskimuksiin –, joka ei olisi jäljentämällä, ostamalla, lahjaksi tai perinnöksi saanut käyttöönsä sanotunlaista aineistoa tai parhaassa tapauksessa itse suorittanut suomennostyötä.» (Rapola 1963a: 80–81, ks. myös Rapola 1959: 296–297.) Tradition osuutta näin tähdentäessään Rapola itse asiassa omaksuu saman kannan, jota 1930-luvulla edusti lähinnä vain Aarni Penttilä (esim. 1932: 17–18, 101–102; vrt. kuitenkin myös Airila 1937: 2).

Oudoksuttavaa on se, että vielä vajaat kymmenen vuotta sitten ilmestyneessä, kaiketi yliopistojen kurssikirjaksi tarkoitettussa artikkelikokoelmassa (Nykysuomen rakenne ja kehitys 2, 1984) kerrottaessa Agricolan monista vaikeuksista kirjakielen luomisessa tilannetta kuvataan (s. 115) mm. näin: »Mille pohjalle oli uusi kirjakieli perustettava? Ensiksi oli tietenkin syytä ottaa huomioon se vähä, mitä suomeksi oli ennen häntä kirjoitettu. Vieraskielisissä asiakirjoissa olevista irrallisista paikannimistä yms. ei ollut paljon apua, sikäli kuin niitä edes oli Agricolan ulottuvilla.» Mitä viimeksi mainittuun tulee, on jo vanhastaan tiedetty – ainakin kirkkohistorian ja historian tutkimuksen piirissä Porthanin päivistä asti –, että juuri Agricola laati 1540-luvun alussa laajahkon ruotsinkielisen luettelon Turun tuomiokirkon ja kapitulin tuloista (julk. Lagus 1839; ks. esim. Jaakkola 1931: 231, Pohjolan-Pirhonen 1960: 143; Agricolan tekijyydestä ks. Pirinen 1962: 122, Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 93). Tähän luetteloon sisältyy useita suomenkielisiä paikannimiä, joiden appellatiivisia vastineita esiintyy Agricolan teoksissa. Luettelon nimien ortografista suhdetta Agricolan teosten sanastoon ei tietääkseni ole tutkittu. Näyttäisi kuitenkin siltä, että Agricola tässä luettelossaan seuraa lähinnä

Agricola ja kumppanit

kirjuritraditiota (vrt. myös Tarkiainen - Tarkiainen mp.: »lienee hän tehnyt työnsä lähinnä kirjurina»), joka joiltain osin poikkeaa kirkon käyttämästä kirjallisesta kielestä. Tämä voisi viitata siihen, että jo keskiajalla on syntynyt tämänkaltaista eroa. Samansuuntaista on näet havaittavissa myös Agricolan ajalta peräisin olevan Kustaa Vaasan suomenkielisen kirjeen kielessä (siitä ks. Nikkilä 1985: 71–74). Esko Koivusalo on puolestaan tutkimuksessaan (1984) hyvin perustein osoittanut, että jo ennen Agricolan aikaa on oletettava olleen kirjoitettua suomenkielistä lakitekstiä, mikä heijastuu myös Agricolan teoksissa. Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että Agricolan aikoina on ollut vaikuttamassa keskiaikaan palautuva suomen kielen niin suullinen kuin kirjallinenkin perinne ja että traditionaalisella kirkon kielellä on ilmeisestikin ollut Turun hiippakunnan papiston keskuudessa vankat kannattajansa. Osa Agricolan kumppaneista on ilmeisesti ollut näitä tradition suosijoita.

Wittenbergin työryhmän puhekieltä Uuden testamentin alkupuoliskossa

Aivan yksinkertainen ei suinkaan ole kysymys siitä, miten Agricolan aikainen puhekieli pääsi vaikuttamaan hänen teostensa kieleen. Tällöin täytyisi ensiksikin tietää, mikä puhekieli tai mitkä puhekielet olivat vaikuttamassa. Agricola itse sanoo Uuden testamentin esipuheessa noudattaneensa pääasiassa – mutta ei yksinomaan – Turussa ja Turun seudulla käytettyä kieltä, ja siihen voi uskoa, vaikka tuohon lausumaan saattaa sisältyä myös viittaus Turun hiippakunnan kielitraditioon. Juuri oman ajan arkisen puhekielen varteenoton tärkeyttä korosti Agricolan oppi-isä Luther, joka käski katsoa ihmisiä suoraan suuhun ja kuunnella, miten esimerkiksi äidit puhuvat kotona, lapset kujilla tai tavallinen mies torilla, sekä tulkita Raamatun kieltä niin, että nämäkin sitä ymmärtävät (ks. esim. Arndt – Brandt 1983: 33–34). Ei kai ole syytä epäillä, ettei tämä oppi olisi mennyt Agricolan kohdalla perille. Eri asia on sitten, missä määrin hän katsoi aiheelliseksi sitä noudattaa ja missä määrin hän sai tämänsuuntaisille pyrkimyksilleen Wittenbergistä Turkuun tultuaan tukea. Joka tapauksessa Agricolan teoksista voi saada kyllä sen käsityksen, että tietyissä vaiheissa on poikettu vanhemmasta traditiosta; paitsi Agricola itse varmaankin myös jotkut hänen kumppaneistaan ovat tunteneet tarvetta tradition uudistamiseen ja kirkkokielen muuttamiseen juuri ajan puhekielen suuntaan.

Agricolan katsotaan alkaneen Uuden testamentin kääntämisen Turussa piispan kirjurina ollessaan ja jatkaneen sitä Wittenbergissä-oloaikanaan 1536–39 sekä sitten taas Turkuun palattuaan. Valmiista työstä mainitaan ensimmäisen kerran Agricolan kirjeessä, joka on vuoden 1543 lopulta. Tiedetään kuitenkin Agricolan sen

OSMO NIKKILÄ

jälkeenkin korjailleen käännöstään. (Heininen 1990: 59–61.) On arveltu, että Agricola olisi Wittenbergissä ollessaan saanut apua suomalaisilta opiskelutovereiltaan; viimeksi Simo Heininen (mts. 36, 59) on esittänyt sen käsityksen, että tähän – niin kuin hän sen ilmaisee – »raamatunsuomennustyöryhmään» olisi kuulunut Agricolan lisäksi Martti Teitti ja todennäköisesti vielä Simo Henrikinpoika Viipurilainen. Nyt voidaan tietysti kysyä, oliko tuon työryhmän kynänjälki mahdollisesti vanhaa traditiota noudattavaa vai sitä uudistavaa. Vaaka kallistuu kaiketi jälkimmäisen puolelle jo pelkästään, jos ajattelee itse tilannetta: nuoret miehet ulkomailla, irti kotimaan ympyröistä, uutta oppia saamassa, ei vain uskonasioissa vaan myös uuteen oppiin liittyvässä Jumalan sanan kääntämisessä. Luontevalta tuntuu siis ajatus, että tämä työryhmä olisi tällöin pyrkinyt käyttämään tuntemaansa puhekieltä, lähinnä sitä, mitä he Turussa olivat tottuneet kuulemaan, mutta lisäilleet siihen myös esim. itäisemmässä Suomessa puhutun kielen piirteitä, olihan suuri osa tuon ajan Wittenbergin-kävijöistä lähtöisin Viipurin koulun alueelta (Heininen 1976: 17 ja 1990: 20). Todennäköisimpänä lähtökohtana voitaneen pitää sitä, että tuon nuorekkaan työryhmän ensisijaisena tehtävänä oli evankeliumien eli Uuden testamentin alkuosan kääntäminen.

Edellä mainituissa Agricolan teosten sananloppuisen vokaalin katotapauksissa voi hyvin olettaa tämänkaltaisen ilmiön päässeen Turun seudulla ja itse kaupungissa ja miksei määrätapauksissa, kuten paikallissijoissa, laajemmaltikin eteläsuomalaisella alueella Kaakkois-Suomea myöten 1500-luvun alkupuoliskon puheessa yhä enemmän vallalle, vaikka joissakin muotoryhmissä – erityisesti vanhempien turkulaisten puheessa – suosittiin vielä loppuvokaalin säilyttäneitäkin muotoja (Nikkilä 1980: 84–86 ja 1985: 448–453; kaakkoismurteiden edustuksesta ks. Leskinen 1970: 17, ks. myös Rapola 1963b: 32). Aivan samaa voidaan todeta myöhemmän murre-edustuksen perusteella myös edellä kuvatusta *h:n* pois jättämisestä. Koivusalo ja Suni (1988: 129–130) katsovatkin noiden Uuden testamentin alkuosan *h:ttomien* muotojen edustavan tuon ajan Turun seudun puhetaapaa. Olisiko sitten Uuden testamentin alkuosassa vielä muita piirteitä, jotka voisivat muistuttaa puhekielisyydestä? Uusia Agricolan teosten kieltä käsitteleviä tutkimuksia odotettaessa viittaa tässä vain muutamaan sellaiseen piirteeseen, jotka eivät esiinny Uuden testamentin alkuosassa yhtä yleisesti kuin edellä mainitut loppuheittotapaukset ja *h:n* katomuodot, vaan pikemminkin mahdollisina rippeinä myöhemmässä korjausvaiheessa huomaamatta jääneistä tapauksista.

Agricola on varmaankin jo hyvin varhaisessa vaiheessa ruvennut kääntämään hänelle ja ylipäätänsä ajan reformaattoreille tärkeätä Johanneksen evankeliumia (ks. Agricolan teokset II: 13, Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 190). Juuri sen 13. luvussa tulee vastaan sellainen Agricolan teoksissa aivan poikkeuksellinen muoto kuin *etze eli et sä: Mite mine teen / etze site nyt tiedhe* (II: 285). Muuten käytetään

Agricola ja kumppanit

vastaavassa tapauksessa *et sinä* -ilmausta (*et sine*, muutaman kerran myös *etsine* ja *etzine*), näin myös 1549 ilmestyneen Se meiden HERRAN Jesusen Christusen Pina -teoksen kyseisessä Johanneksen evankeliumin jakeessa: *Mite mine teen / et sine site nyt tiedhe* (III: 156), mikä varmastikin perustuu aiemmin kirjoitetun Uuden testamentin tekstin korjaamiseen. *Sä* (ja *sää*) -muodot lanseeraa vanhaan kirjasuomeen varsinaisesti vasta Jaakko Finno saman vuosisadan lopulla ilmestyneessä virsikirjassaan, ja runouden muodoiksi ne kirjakielessä sittemmin jäivätkin. Samassa Johanneksen evankeliumin luvussa Agricolalla on myös harvinainen *ep-päs*-muoto: *Cuhunga mine menen / eppes woi minua nyt sewrata* (II: 287); se on päässyt semmoisenaan myös Piina-teokseen: *Cuhunga mine menen / eppes woi minua nyt sewrata* (III: 158; tässä kuten usein muutenkin on Piinassa toistettu täsmälleen Uuden testamentin teksti). Kolmas esiintymä on vielä Johanneksen ilmestyksessä: *nin mine tulen sinun päles ninquin Warghas / ia eppes tiedhe mille hetkelle mine tulen sinun päles* (II: 675). Tavallisesti Agricolalla on tällaisessa yhteydessä *etpes* tai *etpe*, kerran myös *etpä* Johanneksen evankeliumissa: *Nin sannoit Jutat henelle / Etpä sine wiele ole wijsikymende aijastaica wanha* (II: 271).

Luukkaan evankeliumissa Martta sanoo Jeesukselle: *HErra eckös site tottele ette minun Sisaren ietti minun yxinen ascaroitzeman?* (II: 199). Tämä on ainoa Agricolan teoksissa esiintyvä *ekkö*-muoto, sillä muuten tavataan 35 kertaa *etkös*, kuten Index Agricolaensiksen avulla on helposti todettavissa, esim. *Etkös vsko / ette mine olen Ises / ia Ise minus* (II: 288). Tähän *ekkö*-tapaukseen rinnastettavia ovat useampitavuiset kysymysmuodot *olec(k)os*, *racastacos*, *tiesi(c)kös* jne., joita tavataan muissakin Agricolan teoksissa mutta joita näyttäisi selvästi kasaantuneen juuri Uuden testamentin alkuosaan ja siinä nimenomaan Luukkaan ja Johanneksen evankeliumeihin (ks. Kiuru 1992: 69–75, erityisesti taulukko 2 s. 70).

Olen ottanut tarkasteltavaksi edellä mainitut Agricolan kielen harvinaiset tapaukset osoittaakseni, miten nuo nykyisinkin puhekielisiltä tuntuvat muodot on kirjakielestä karkotettu jo aivan sen alkuvaiheessa. Vastaavanlainen aivan harvinainen, varmastikin lounaissuomalainen puhekielisyys Agricolan teoksissa on Luukkaan evankeliumissa ja vain siinä kerran esiintyvä *-n* edustamassa yksikön 1. persoonan pronominia: *Mine palaian iellens minun Honeseni iostan wloslexin* (II: 201); vrt. 1642-vuoden Raamatun vastaava kohta (Luuk. 11:24): *minä palajan minun huoneseni / josta minä läxin* (tällaisista *-n*-muodoista ks. Rapola 1933: 242; vuoden 1642 Raamatusta silmäni on sattunut vain seuraava: *nijn ne miehet läxit ulos / engän tiedä cuhunga he menit*, Joos. 2:5). Samanlaiset yksikön 2. persoonan *-s*-muodot ovat niin Agricolan kielessä kuin muutenkin vanhassa kirjasuomessa aivan tavallisia, esim. *sihenasti ettes maaxi iellenstulet / iostas wlosotettu olet* (III: 136). Poikkeuksellinen on sen sijaan Johanneksen evankeliumissa tavattava optatiivimuoto: *Elos kirioitta Judasten Kuningas* (II: 303). Piina-teok-

OSMO NIKKILÄ

sessä se onkin jo muutettu: *Ele kirioita / Judasten Kuningas* (III: 178). Olisiko silläkin ollut oma puhekielinen taustansa, esiintyyhän muoto toisen kerran Agricolan Käsikirjassa: *Ja elös suinga sinuas loottaco sinun sairaudes päle* (III: 63)? Siihen verrattavia ovat myöhemminkin – tosin harvinaisina – esiintyvät *älvös*-muodot, esim. *Älvos covaa hyljäne* (Hemminki Maskulainen 1616: 103; ks. myös Leskinen 1970: 38–39) ja *Älwös pango pahaxes sinun köyhä ja onnetoinda elämätäs* (v. 1642 Raamattu, Sananl. 24 loppusel.). Heikki Leskinen (mts. 39) tosin katsoo tällaisten nykymurteille vieraiden optatiivimuotojen tulleen vanhaan kirjasuomeenkin kansanrunoudesta.

Käsitellyissä Johanneksen ja Luukkaan evankeliumeissa loppuheitto on esim. inessiivi- ja elatiivimuodoissa viety pitemmälle kuin muissa kohdin Uuden testamentin alkuosassa ja ylipäättänsä Agricolan teoksissa. Myös sellaisissa leksikaalisissa tapauksissa, joissa muualla on säännöllisesti säilymämuoto, voi näistä evankeliumeista tavata inessiivi- tai elatiivimuodon loppuvokaalittomana. Näin esim. *te*-pronominin liki 70 inessiivimuodosta (*teisse, teise, teisä, teijse, teis*) ainoa *teis*-tapaus on Johanneksen evankeliumissa (II: 290), samoin sitten Piina-teoksen vastaavassa kohdassa (III: 161); *hän*-pronominin yli 130 elatiivimuodosta (*heneste* jne.) on 19 loppuheittoasua, joista 17 on Uuden testamentin Luukkaan ja Johanneksen evankeliumeissa sekä 2 Piinan vastaavissa kohdissa. Samoin on laita lukusanapartikkelien *cahdiste, colmaisti* jne., joista tapaa vain kolme loppuheittoasua; kaksi näistä on Luukkaan evankeliumin lauseessa *Ia ios hen seitzemist peiues ricko sinua wastan, ia seitzemist peiues pala sinun tyges* (II: 218) ja yksi Johanneksen evankeliumin jakeessa *Ei suinga Cuckoi ennen laula / quin sine olet colmast minun kieldenyt* (II: 287).

Juuri Luukkaan ja Johanneksen evankeliumeista voisi siis odottaa löytävänsä enemmänkin puhekielen piirteitä ja samalla piirteitä, jotka poikkeavat traditionaalisesta kirkkokielestä. Tällainen saattaisi nähdäkseni olla vielä seuraavakin tapaus. Agricolan teoksissa esiintyy *synti*-sanasta yksikön 2. persoonan possessiivisuffiksin yhteydessä yleisesti ja eri konteksteissa heikkoasteinen muoto: *sinun synnis*. Se on varmastikin ollut käytössä keskiajalla erityisesti syntien tunnustamisen ja anteeksi antamisen yhteydessä. Uudessa testamentissa muoto tavataan mm. Matteuksen evankeliumissa: *Poican ole hyues turuas / sinun synnis andexiannetan sinulle* (II: 44) ja samoin Markuksen evankeliumissa: *Poican / sinun synnis andexiannetan sinulle* (II: 114). Mutta sitten Luukkaan evankeliumista luemmekin: *Inhiminen / sinun syndis annetan sinulle andexi* (II: 178). Silmäänpistävää ei tässä ole vain *syndis* pro *synnis* vaan myös se, ettei sanota enää *andexiannetan* vaan *annetan andexi*. Vanhasta normista on siis poikettu molemmissa tapauksissa ilmeisestikin puhutun kielen suuntaan; mainitun kaltaiset heikkoasteiset omistusliitemuodot ovat todennäköisesti jo Agricolan aikoihin tuntuneet vanhoillisilta piir-

teiltä, koskapa ne sitten niin nopeasti katoavat Agricolan ajan jälkeisestä kirjakiielestä (Rapola 1966: 38).

Apurien jälkiä Uuden testamentin loppupuoliskossa

Miten sitten selittyvät monet Uuden testamentin jälkiosan kielessä havaittavat suuret erot alkuosaan verrattuna? Selitysmahdollisuuksia voi hyvin olla useitakin, mutta yksi yhteinen tekijä tähän muutokseen on mielestäni oletettavissa: Uuden testamentin jälkiosassa on siirrytty traditionaalisemman kirkkokielen kannalle. Kärjistäen voisi ehkä puhua suorastaan rekisterin vaihdosta, kun oman ajan puhetta tavoittelevasta kirjakiielestä on palattu vanhastaan käytettyyn kirkon kieleen, siihen kieleen, johon ovat kuuluneet yhtä hyvin sanojen loppuvokaalit kuin jälkitavujen *h*:tkin. (Vastaavanlaista puhekielestä traditionaalisempaan kieleen siirtymistä on todettu ruotsinkielisessä v. 1541 Raamatussa, kun sitä on verrattu v. 1526 Uuteen testamenttiin, ks. Lindqvist 1941: xx–xxvij ja Sjögren 1949: 146.) Malleina ovat olleet muiden muassa Käsikirjan ja Messun useat suomenkieliset käännökset, joihin Agricola on voinut tutustua (ks. esim. Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 196, 204–207). Muutoksiin ovat ilmeisesti ajaneet myös Rukouskirjan ilmestymisen jälkeen Agricolan korviin kantautuneet moitteet tuon teoksen kielen epätasaisuudesta, oudoista ilmauksista jne. (ks. Agricolan teokset II: 19, Maliniemi 1955: 112, Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 122–123). Tällä tavalla näyttäisivät siis myös Agricolan kilpakumppanit, nuo »laittajat», joista Agricola useamman kerran mainitsee, saaneen ainakin jossain määrin tahtonsa läpi painoasuun asti päässeissä teksteissä.

Yhtenä syynä tähän Uuden testamentin kahden osan eroon voisi käsittääkseni vielä olla se, että Uuden testamentin jälkiosakin olisi syntynyt enemmän tai vähemmän ryhmätyönä. Agricolan työtovereina olisivat kuitenkin olleet eri miehet kuin evankeliumeja käännettäessä; tällä kertaa avustajat ovat olleet ilmeisesti enemmän traditioon taipuvaisia. Ainakin Uuden testamentin jälkiosan parissa kohdassa voi mielestäni hyvällä syyllä uumoilla kumppanien osuutta. Agricoolaa mahdollisesti avustaneet henkilöt jäävät tarkastelussani kokonaan anonyymeiksi jo siitä syystä, että olen ollut heistä kiinnostunut vain heidän käyttämänsä kielen takia.

Uuden testamentin jälkiosan kielellisiin erityispiirteisiin huomioni kiinnittyi ensimmäisen kerran runsaat kymmenen vuotta sitten selvitellessäni Agricolan teosten inessiivimuotoja. Varsinkin Agricolan ensimmäisistä teoksista voi tavata kohtia, joissa esiintyy peräkanaa ja sokin sokin sekä nykyisten että Agricolan aikaisten murteiden inessiivipäätteiden koko arsenaali: *Hädhessa coruesa. Hädhessa meren päle. Hädhessa Falskein Weliein seas. Töösse ia tuskas. Swressa waluomises.*

OSMO NIKKILÄ

Isomises ia ianosa. Palios Paastosa. Wilussa ia alastuxes. (II: 515.) Tämän vuosisadan alun tiukan nuorgrammaattisen opin saaneesta tutkijasta moinen epäjohdonmukaisuus saattoi tietenkin tuntua varsin oudolta, ja hän tulkitsi sen helposti vain ensi askeleitaan ottavan kirjakielen pahanlaiseksi horjahteluksi. Nyt voisimme kenties kysyä, eikö häneltä riittänyt ymmärtämystä renessanssiajan rehevyydelle. Ehkäpä onkin niin, että Agricola on tietoisesti – eikä vahingossa tai taitamattomuudesta – suosinut tämänkaltaista moninaisuutta: Agricola on mahdollisesti tällä tavoin halunnut lähestyä eri puolilla olevia »maansa asuvaisia» eri murteilla, joista hän Uuden testamentin alkupuheessa mainitsee. Jotakin johdonmukaisuutta sentään inessiivin päätteiden käytössäkin on todettavissa. Kaksitavuiset muodot ovat vain ani harvoin menettäneet loppuvokaalinsa, ja kaksitavuiset pronomini-muodot saavat yleensä geminaatta-s:llisen päätteiden, siis esim. *cussa, misse, meisse, ioissa*. Sama koskee myös kolmitavuisia persoonapronominien muotoja *minussa, sinussa, henesse*. Koska näiden pronomini-muotojen yleisedustus on Agricolan teoksissa tämänkaltainen, on huomiota herättävää, kun Uuden testamentin loppupuolella, noin sadalla viimeisellä sivulla, alkaa yhä tiheämpään ilmestyä sellaisia pronomini-muotoja kuin *cusa, miseken, nijse, teise, sinusa, henesä* jne. Tämä on selvästi yhteydessä siihen, että näillä sivuilla muutenkin suositaan ylivoimaisesti muuhun Uuteen testamenttiin verrattuna juuri *-sa, -sä* -suffiksia.

Toinen suunnilleen samoilla paikoin todettava piirre koskee *ea*-adjektiiveja, *korkea, nopea, valkea* jne. Agricolan teoksista on tosin löydettävissä murteiden variaatio *valkea ~ valkia ~ valkee*, mutta tässä adjektiivityypissä yhdenmukaisuus on päässyt paljon paremmin vallalle kuin inessiivimuodoissa. Agricolan teosten näiden adjektiivien esiintymät ovat yleensä tyyppiä *corkia, sokia, walkia*, vain harvoin tapaa *soke, walke* -muodon. Kolmannen variantin mukaiset, nykyisen kirjakielen kaltaiset *sokea, walkea* -muodot, näyttävät löytyvän etupäässä Uuden testamentin lopulta. On vain yksi suurifrekvenssinen adjektiivi, *oikea*, jota tapaa tavallisemman *oikia*-muodon rinnalla kaikista muista Agricolan teoksista paitsi Messusta. Sen sijaan esimerkiksi sellaisetkin useamman kerran Agricolan teoksissa esiintyvät adjektiivit kuin *haikea, makea, sokea* ja *walkea* löytää tämänaiaisina vain Johanneksen ilmestyskirjasta.

Ilmestyskirjan muusta Uuden testamentin tekstistä poikkeavaan piirteeseen on Silva Kiurukin (1988: 36) kiinnittänyt huomiota, kun hän on laskenut Agricolan teosten indikatiivin preesensin yksikön 3. persoonan *-pi*-päätteiden esiintymismääriä kaksi- tai useampitavuisien verbivartaloiden yhteydessä. Uudessa testamentissa *-pi*-päätteisiä tapauksia (*tekepi, racastapi* jne.) on keskimäärin suunnilleen 45 prosenttia, mutta Ilmestyskirjassa näitä on 92 prosenttia. Pikkulisänä Ilmestyskirjan erityispiirteisiin voisi vielä mainita Agricolan teoksissa muuten v:lliseen ääntämykseen viittaavan *savu*-sanana (*sauu, sawu* jne.), joka juuri Ilmestyskirjassa näyt-

täisi useamman kerran menettäneen v:nsä (*saw, saun* jne.).

Tässä yhteydessä tekee mieli siteerata Tarkiaisten Agricola-elämäkerrassa esitettyä käsitystä Agricolan suhtautumisesta Uuden testamentin neljään viimeiseen kirjaan: »Näyttää siltä, että Agricola olisi yhtynyt siihen Lutherin mielipiteeseen, että Hebrealaiskirje, Jaakobin kirje, Juudaan kirje ja Johanneksen ilmestys eivät ole samaa tasoa Uuden testamentin ”jalompien” osien kanssa. Hän piti niitä epäapostoliseen alempaan luokkaan kuuluvina, vaikka ne sisälsivätkin terveellisiä ajatuksia ja olivat hyödylliset lukea.» (Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 190; ks. lisäksi Agricolan teokset II: 630–631, 656–658 ja Puukko 1946: 103, 427.) Mikäli tämä oli Agricolan käsitys, ei kai oudoksuttaisi, jos Agricola suurta työtaakkaansa helpottaakseen olisi jättänyt Uuden testamentin loppupuolen ja varsinkin mainitut osat jonkun toisen huoleksi käänös- tai tarkistusvaiheessa. Lopullinen tarkistusluku näyttäisi Agricolalta joka tapauksessa jääneen tekemättä.

Mutta ei vain Uuden testamentin jälkiosan viimeisistä kirjoista, vaan yleisemminkin tästä osasta on löydettävissä piirteitä, jotka joko kokonaan puuttuvat Agricolan muista teoksista tai jotka ainakin ovat niissä harvinaisia. Edellä oli jo puhetta jälkitavujen *h:n* runsaudesta Uuden testamentin epistoloissa. Samaan yhteyteen kuuluu ilmeisesti se, että juuri tästä osasta tapaa useat *h*-loppuiset nominatiivimuodot, esimerkiksi ainoat tämänaquisina esiintyvät sellaisista sanoista kuin *tarueh* (II: 596), *waieh* (II: 535) ja *waleh* (II: 398, 583, 617, 622, 626), viimeksi mainitusta esiintyy muissa teoksissa *walhe*; ainutkertaisia erikoistapauksia ovat *leuueh* (II: 664; v. 1642 Raamatussa *löyhäys*, Jaak. 4:14) ja *lepoh: nin Jumala ombi meille nin lepoh ia armolinen* (II: 403; v. 1642 Raamatussa *lepyinen*, Room. alkup.). Yksittäistä sanaa koskeva äännepiirre on se, että *molempi*-sanan heikkoasteinen vartalo, joka Agricolalla esiintyy yleisesti *molem(a)*-asuisena, on Uuden testamentin jälkiosassa seitsemän kertaa labiaalistuneessa *molom(a)*-muodossa. Vastaavanlainen on kerran tosin myös alkuosan Matteuksen evankeliumissa (II: 45) ja Uuden testamentin alkupuheessa (II: 12); mitä alkupuheen esiintymään tulee, se ei sinänsä hämmästyttä, koska Uuden testamentin alkupuheet tuntuisivat olevan kieliasultaan muutenkin toisinaan lähempänä jälkiosaa kuin alkuosaa (ks. Nikkilä 1980: 17, 74–75, 1988: 98–99).

Piirre, joka esiintyy vain Uuden testamentin jälkiosassa, on verbien monikon 1. persoonan erikoinen persoonapäätte *-nme* tai *-nma*, esim. *ilmoitanme, odhotanme, waellanma, olcanma*. Tapauksia kertyy vähän yli kaksikymmentä, joista liki puolet on 2. Korinttolaiskirjeessä, kun taas muut ovat hajatapauksina eri kohdissa. Juuri 2. Korinttolaiskirjeen osalta kannattaa panna merkillä, että se eroaa muusta Uuden testamentin jälkiosasta selvästi inessiivipäätteeltään: geminaatta-*s*:llisen inessiivipäätteen käyttö on viety 2. Korinttolaiskirjeessä Agricolan kaikkien teosten kannalta katsottuna äärimmilleen; kun koko Uuden testamentin jälkiosassa

OSMO NIKKILÄ

tätä päätettä on noin kolmanneksessa tapauksista, 2. Korinttolaiskirjeessä sitä on runsaassa kahdessa kolmanneksessa. Mikäli tässäkin on nähtävissä Agricolan kumppanin vaikutusta, voi pitää jokseenkin varmana, että tuo apulainen on ollut eri mies kuin se, joka Uuden testamentin loppupäässä käyttää tavallisesti inessiivin yksinäis-s:llistä *-sa*, *-sä* -päätettä.

Paavali Juustenin kumppanuus

Varhaisemmissa Agricolan kieltä koskevissa tutkimuksissa on Agricolan mahdollisista »apumiehistä» puhuttaessa yleensä vain viitattu Paavali Juustenin Suomen piispain kronikassaan esittämään toteamukseen siitä, että hän olisi oppilaineen kokonaan kääntänyt Psalttarin psalmit. Agricolaa käsittelevässä piispainkronikan luvussa Juusten uhraa kokonaisen kappaleen Psalttarin suomentamisen kuvaukselle, ja siinä puhutaan enemmänkin hänestä itsestään ja hänen oppilaistaan kuin Agricolasta. Loppupäätelmä on seuraava: »Mutta ei ole ollenkaan väliä, kenen nimissä se on julkaistu, sillä se on käännetty, jotta siitä olisi suurta hyötyä Suomen kansalle.» (Juustenin Suomen piispainkronikan suomennos, s. 59–60.) Kirjainpainajalle lähettämässään kirjeessä (ks. Heininen 1990: 73–74) ja Psalttarin esipuhe-runossa (III: 214) Agricola tosin itsekkin antaa ymmärtää, ettei hän ollut tämän teoksen ainoa kääntäjä. Simo Heininen (1992: 227) puhuu tässäkin yhteydessä Agricolan apuna olleesta työryhmästä, »vaikka tämän jäsenistä ei tunneta muita kuin Paavali Juusten». Yksityiskohtaisesti Juustenin osuutta ei vielä toistaiseksi ole kielen kannalta käsitelty ja se vaatisikin ilmeisesti varsin perusteellisen työn (vrt. myös Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 219–220 ja Heininen 1986: 357). Monet seikat näyttäisivät sitä paitsi viittaavan siihen, etteivät Psalttarissa havaittavat muutokset jäisikään vain siihen vaan jatkuisivat vielä sen jälkeen ilmestyneissä Agricolan vanhatestamentillisissa teoksissa (esim. Koskinen 1965: 174–175, Savijärvi 1977: 208, Nikkilä 1980: 16, 19, 29, 37, 70, Nikkilä 1985: 190–191, 378, 416, Kiuru 1988: 9). Yleensä on Psalttarin osalta oltu sitä mieltä, että vaikka Agricolalla olisikin ollut käytettävissään Juustenin käännökset, hän olisi perusteellisesti muokannut nuo tekstit ennen Psalttarin julkaisemista (tämä oli jo Portanin oletamus, ks. Puukko 1946: 426 ja Heininen 1987: 83). Vanhan kirjasuomen tutkimuksessa tähän käsitykseen on todennäköisesti päädytty siitä syystä, että Psalttarista ei ole voitu osoittaa mitään radikaalisti Agricolan muiden teosten kielenkäytöstä erottuvia piirteitä. Mahdollista Juustenin vaikutusta onkin ilmeisesti ensi alkuun etsittävä joistain yleisistä tendensseistä, jotka Psalttarissa tulevat ilmi, kun niitä vertaa aiempiin teoksiin.

Agricola ja kumppanit

Jo edellä useaan kertaan mainitussa jälkitavujen *h*:ta käsittelevässä tutkimuksessa todetaan, että *h*:n käyttö lisääntyy Agricolan myöhäisteoksissa ja »esimerkiksi Psaltnarissa yllättävän suureksi». Kirjoittajat jatkavat näin: »Psaltnarin osalta selityksenä voi olla se, että psalmien käännöstyössä ”kilpaileva” Juustenin kouluunta on suosinut *h*:llisiä muotoja, joita esiintyi myös Viipurin murteessa ja jotka sopivat poljentoon usein paremmin kuin katomuoto.» (Koivusalo – Suni 1988: 126.) Miten sitten muuten kuin Juustenin murretaustan vaikutusta olettamalla voisi päästä käsitykseen siitä, millaista Juustenin suomen kielen käyttö oli? Ainoa mahdollisuus tähän on tutustua Juustenin vuonna 1575 julkaisemaan suomenkieliseen Messuun. Siitä on aiemmin kielentutkimuksessa useinkin todettu, että se perustuu varsin orjallisesti Agricolan teksteihin. Tällöin ei ole riittävästi kiinnitetty huomiota siihen, että Juusten on tehnyt noihin käyttämiinsä pohjateksteihin useita kielellisiä muutoksia. Tämä käy hyvin ilmi jo esimerkiksi Martti Parvion 1978 julkaiseman Juustenin Messua koskevan tutkimuksen lopussa olevista vertailuista (s. 106–125). Jälkitavujen *h*:n edustuksen kannalta on kiintoisaa todeta, miten Juusten omaa Messuaan toimittaessaan on lisännyt lukuisia kertoja *h*:n Agricolan *h*:ttomiin sanoihin: *Kyleen* → *kylähen*, *wijsat* → *wisahat*, *Perenhaltiallens* → *Perehenhaltiallens*, *Rackaus* → *Rackahus*, *wietin* → *wietihin* jne., myös esim. *exyueiset* → *exynehet*, *Laupiat* → *Armeliahat* (vrt. Rapola 1940: 51, jossa on vain yksi esimerkki: *Honest* → *honehest*; Juusten muuttaa myös Agricolan metateesimuotoja: *murhet* → *murehet*, *Ihmettä* → *imechtä*, *warhan* → *warahin*, *ylhelle* → *ylähälle*). Edellä lainattu otaksuma Juustenin osuudesta Psaltnarin jälkitavujen *h*:n lisääntymisessä näyttäisi siis saavan Juustenin omasta käytännöstä vahvistuksen.

Juusten suosii Messussaan selvästi nykyisen kirjakielemme kaltaista inessiivin päätettä ja tekee sen mukaisesti useita korjauksia, joissa Agricolan *maasa*, *synnise*, *tullihones* ja *ijancaikisudhes* muuttuvat muotoihin *maassa*, *synnise*, *tullihonehesa* (huom. myös *h*:n lisäys), *ijancaickisudhessa* jne. (Vaikka viimeksi mainittu sana esiintyykin Agricolan teoksissa useamman kerran, siitä ei tapaa koskaan *-ssa*-loppuista inessiivimuotoa.) Omissa Agricolasta riippumattomissa lisäyksissään Juusten käyttää yleensä vain *-ssa*, *-ssä* -suffiksia. Agricolan teoksista taas juuri Psaltnari on se, missä tavataan eniten tätä inessiivin päätettä, varsinkin jos tarkastellaan sen esiintymistä sellaisessa muodossa, johon loppuvokaalin kato ei ole päässyt vaikuttamaan eli possessiivisuffiksien edellä, kuten esim. muodoissa *lihasani*, *tuscassans* (Nikkilä 1980: 19).

Agricolan teoksissa yksikön 1. persoonan possessiivisuffiksista esiintyy kaksi varianttia, nykyisen kaltainen *-ni* sekä loppuvokaaliton *-n*. Varsin selvänä sääntönä on se, että jälkimmäistä käytetään yksikön nominatiivissa olevassa muodossa,

OSMO NIKKILÄ

esim. *isen, sielun, sydhemien*, ja aivan ehdotonta tämä on, kun sana esiintyy puhuttelumuodossa, esim. *Racas welien / ole hyuese turuasa* (III: 31). Agricolan Rukouskirjassa ja Uuden testamentin alkuosassa tätä *-n*-suffiksia voidaan käyttää toisinaan muussakin sijassa olevassa sanassa, esim. *isesten, sydhenten*. Mutta Uuden testamentin jälkiosassa tällaisia tapauksia on harvoin ja samoin on laita Agricolan Messussa ja varsinkin Käsikirjassa. Esiintyy siis jokseenkin selvä distribuutio: yksikön nominatiivissa *-n*, muissa tapauksissa *-ni*. Samanlaisena tuo jakauma tavataan sitten 1642-vuoden Raamatussakin. Mutta tällä välin, suunnilleen sadan vuoden aikana, tuo eronteko hämärtyy esim. Paavali Juustenin, Jaakko Finnon sekä Eerik Sorolaisen teoksissa. Ja ensimmäisen kerran tästä kaavasta poikeaan jo Agricolan Psalttarissa: yksikön nominatiivimuodoissakin voi useamman kerran esiintyä *-ni*-suffiksi ja *-n*-suffiksia käytetään toisinaan eri sijoissa. Kovin yleistä tämä ei ole, mutta kuitenkin jos Psalttaria vertaa tässä suhteessa esim. Käsikirjaan, siihen kiinnittää väkisininkin huomion. Näissä tapauksissa voisi olla kyse Juustenin työn jäljiltä jääneistä muodoista, jotka ovat välttäneet Agricolan korjaamisen. Juustenin Messuunsa tekemät muutokset todistavat selvästi, että edellä mainittu jakauma joko on ollut hänelle vieras tai että hän ei ole halunnut sitä noudattaa, sillä hän on pannut useamman kerran yksikön nominatiivimuodossa olevaan sanaan Agricolan *-n*-suffiksin asemesta *-ni*-suffiksin ja toisaalta korjannut muussa sijassa olevan Agricolan *-ni*-liitteen loppuvokaalittomaksi.

Juustenin Messuun sisältyy muiden muassa 13. psalmi (s. 31–32), joka pääosiltaan on yhtäläinen Agricolan Psalttarin psalmin (III: 227–228) kanssa. Keskinäisiä eroja on tässä lyhyessä psalmissa vain muutamia paikoin ja esimerkiksi juuri edellä käsitellyissä kielenpiirteissä: illatiivimuoto *Colemaan* on korjattu *h*:lliseksi: *coolemahan*, inessiivimuoto *Sielusani* asuun *sielussani* ja kaksi yksikön nominatiivimuodossa olevaa possessiivisuffiksitapausta, *Wiholisen, sydhemien*, on saanut loppu-*i*:n: *wiholiseni, sydhämeni*. Yhdessä tapauksessa Agricolan *päleni*-muoto on korvattu *pälein*-muodolla; *-in*-suffiksi onkin Juustenilla, ei Agricolan teoksissa esiintyvä piirre (Nikkilä 1985: 200, 218). Ehkä Juustenilla ei olekaan ollut Messuaan kirjoittaessaan vain Agricolan Psalttari edessään, vaan myös oma varhaisempi käännöksensä, jonka mukaiset muodot hän on pannut taas omaan teokseensa.

Lopuksi

Olen edellä pyrkinyt aivan muutaman kielenpiirteen avulla käsittelemään kysymystä, missä määrin ja miten Agricolan kumppanit ovat mahdollisesti päässeet vaikuttamaan Agricolan teosten varsinaisiin raamatullisiin teksteihin. Käsittele-

mättä on siis jäänyt niin Rukouskirjan heterogeenisuus kuin myös Käsikirjan ja Messun asema Agricolan teosten joukossa. Niistä jos mistä on varmasti tavoitettavissa sekä kumppanien että keskiajan kirjoittajien kynänjälkeä. Edellä esittämänsäni on vielä paljon jäänyt olettamusten ja arvailujen varaan. Oikeastaan tässä on ollut enemmänkin kyse aivan varovaisesta ovenraotusyrityksestä. Voi vain uskoa ja toivoa, että kerran tulevaisuudessa tuo ovi pystyttäisiin rävyttämään selkosen selälleen. Silloin vasta koko kiehtova, tällä hetkellä vielä sfinksinhymyinen Agricolan teosten kieli saisi arvoisensa selityksen.

LÄHTEET

- Agricolan teokset = Mikael Agricolan teokset I - III. Näköispainos. Porvoo 1931.
- AIRILA, MARTTI 1937: Geschichte der finnischen Schriftsprache. [Rapola 1933:n arvostelu.] Finnisch-ugrische Forschungen XXIV. Anzeiger. S. 1–7.
- ARNDT, ERWIN – BRANDT, GISELA 1983: Luther und die deutsche Sprache. Wie redet der Deutsche man jnn solchem fall? Leipzig.
- Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu, Suomexi. Stockholmis 1642. Näköispainos. Porvoo 1971.
- HEININEN, SIMO 1976: Nuori Mikael Agricola. Suomi 120: 3. Helsinki.
- 1986: Tarkiaisten Agricola. – Virittäjä 90. S. 354–360.
- 1987: Porthan ja Agricola. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 77. Helsinki. S. 81–91.
- 1990: Elämä. Teokset. – Tapani Harviainen – Simo Heininen – Aarre Huhtala (toim.), Opi nyt vanha ja nuori. Mikael Agricola ja nykyaika. Helsinki 1990. S. 11–81.
- 1992: Mikael Agricolan psalmisummaariot. Suomi 166. Helsinki.
- Hemminki Maskulainen 1616 = Wanhain Suomen maan Pijspain / ja Kircon Esimiesten Latinan kielised Laulud. Näköispainos. Helsinki 1927.
- Index Agricolaensis I–II. Toim. Esko Koivusalo, Irene Hellemaa, Anja Lehtimäki, Riitta Suhonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- JAAKKOLA, JALMARI 1931: Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Tutkimuksia kirkollisen renessanssimme lähde-, kopiointi- ja kulttuurihistoriassa. SKHST 30. Helsinki.
- Juustenin Messu 1575 = Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken. Näköispainos. Toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut Martti Parvio. Helsinki 1978.
- Juustenin Suomen piispainkronikan suomennos = Paavali Juusten, Suomen piispainkronika. Suomennos ja selitykset Simo Heininen. SKST 476. Helsinki.
- KIURU, SILVA 1988: Agricola *tulepi*, ios henen *tule*. Ind. preesensin yks. 3. persoonan muodot Mikael Agricolan kielessä. – Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino ja Pertti Pyhtilä (toim.), Kieli 3. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. S. 7–76.
- 1992: Mikael Agricolan kielen puhekielisyysistä. – Fenno-ugrica Suecana 11. Stockholm. S. 62–77.
- KOIVUSALO, ESKO 1984: Mikael Agricola ja suomalainen lakikieli. – Sananjalka 26. Turku. S. 31–43.
- KOIVUSALO, ESKO – SUNI, HELENA 1988: Autuahus tauuahisa. Jälkitavujen vokaalienvälinen *h* Agricolan teosten kielessä. – Esko Koivusalo (toim.), Mikael Agricolan kieli.

OSMO NIKKILÄ

- Tietolipas 112. Helsinki. S. 111–132.
- KOSKINEN, JUHANI 1965: Tilastollisia havaintoja Mikael Agricolan aktiivin 2. partisiipista. – *Virittäjä* 69. S. 172–175.
- LAGUS, WILHELM GABRIEL 1839: Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historia. Ny följd. IV. Åbo.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä. I. Suomi. *Suomi* 115: 2. Helsinki.
- 1973: Kaakkoissuomalaisen loppuheiton yleisyydestä ja alkuperästä. – *Juhla-kirja Aulis J. Joen kuusikymmenvuotispäiväksi* 2. 6. 1973. Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja 72. S. 210–221.
- LINDQVIST, NATAN 1941: Inledning. – *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526 utgivet av Natan Lindqvist*. Stockholm.
- MALINIEMI, AARNO 1955: Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa. – *Novella plantatio*. SKHST 56. Helsinki. S. 82–112.
- NIKKILÄ, OSMO 1980: Mikael Agricolan teosten paikallissijojen loppuheitto. *Folia Fennica & Linguistica*. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 1. Tampere.
- 1985: Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der *i*-Apokope des Finnischen. Groningen.
- 1988: Agricolan kieli ja teokset loppuheiton valossa. – Esko Koivusalo (toim.), *Agricolan kieli*. Tietolipas 112. Helsinki. S. 94–110.
- Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen. Toimittaneet Heikki Paunonen ja Päivi Rintala. Tietolipas 95. Helsinki 1984.
- PARVIO, MARTTI 1978: Paavali Juusten ja hänen messunsa. Liturgianhistoriallinen tutkimus. *Suomi* 122: 3. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1932: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä. *Suomi V*: 13. Helsinki.
- PIRINEN, KAUKO 1962: Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHST 62. Helsinki.
- POHJOLAN-PIRHONEN, HELGE 1960: Suomen historia 1523–1617. Porvoo.
- PUUKKO, A. F. 1946: Suomalainen Raamattumme. Mikael Agricolasta uuteen Kirkkoraamattuun. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1933: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I. SKST 197. Helsinki.
- 1940: Valaisua Olavi Elimaeuksen kielenuudistuspyrkimyksiin. – *Virittäjä* 44. S. 48–64.
- 1959: Finska språket. – *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. København. S. 288–297.
- 1963a: Mikael Agricola ja suomenkielisen proosan alku. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II*. Ruotsin ajan kirjallisuus. Helsinki. S. 69–138.
- 1963b: Henrik Hoffman. Puristinen kielenkorjaaja. *Suomi* 110: 3. Helsinki.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi. I. Suomi. SKST 333. Helsinki.
- SJÖGREN, GUNNAR 1949: Om språket i de svenska bibelöversättningarna 1526–1541. Lund.
- SKHST = Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- TARKIAINEN, VIJO – TARKIAINEN, KARI 1985: Mikael Agricola. Suomen uskonpuhdistaja. Keuruu.

Agricola und Kompagnons

Phonetische und morphologische Besonderheiten der ältesten finnischen Bibelsprache

OSMO NIKKILÄ

Die auf die älteste finnische Schriftsprache bezogene Forschung befaßt sich seit einigen Jahrzehnten zunehmend mit den erheblichen Unterschieden zwischen den Werken sowie zwischen einzelnen Teilen der Werke, die Mikael Agricola in den vierziger und fünfziger Jahren des 16. Jahrhunderts veröffentlichte. So wurde etwa für Agricolas Übersetzung des Neuen Testaments festgestellt, daß die am Anfang stehenden Evangelien im Hinblick auf mehrere sprachliche Kriterien von den Episteln am Ende des Neuen Testaments abweichen. Der Text des Psalters scheint sich ebenfalls von dem Handbuch und dem Missale zu unterscheiden, die Agricola zuvor publiziert hatte. Unterschiede bestehen beispielsweise hinsichtlich der Erhaltung oder Elision des auslautenden Vokals in gewissen Wortformen: *kädhese*, *kädhesse* ~ *kädhes* (Inessiv) 'in der Hand', *mailmasta* ~ *mailmast* (Elativ) 'aus der Welt', *petoxella* ~ *petoxel* (Adessiv) 'mit Hilfe von Betrug, durch Betrug', *isense* ~ *isens* 'sein Vater' usw., sowie im Hinblick auf die Verwendung oder Auslassung des *h* in nichterster Silbe: *corpehen* ~ *corpen* (Illativ) 'in die Wildnis', *andacohon* ~ *andacon* (3. Pers. Sg. des Imperativs) 'er gebe', *heitetehen* ~ *heiteten* (Passiv Präsens) 'wird geworfen' usw.

Bei der Suche nach den Gründen für die zwischen einzelnen Werken und innerhalb der Werke Agricolas zu beobachtenden Unterschiede sind nach Ansicht des Verfassers drei Faktoren zu beachten: 1. die Tradition der Sprache im Mittelalter, 2. die damalige Umgangssprache und 3. der Einfluß der Zeitgenossen Agricolas, seiner »Kompagnons«. Zu diesen zählt der Verf. sowohl diejenigen, die Agricola bei seinen Übersetzungen unterstützten, als auch die »Konkurrenten«, die um die gleiche Zeit übersetzertisch tätig waren und Kritik an Agricolas Arbeit äußerten. Es hing möglicherweise vom jeweiligen Einfluß einer dieser beiden Gruppen ab, ob sich Agricola in seinen Übersetzungen und Schriften eher an der

traditionellen Kirchensprache oder an der zeitgenössischen Umgangssprache orientierte.

Man weiß, daß sich Agricola bereits in den dreißiger Jahren des 16. Jahrhunderts mit der Übersetzung des Neuen Testaments beschäftigte; während seines Aufenthalts in Wittenberg 1536–1539 hatte er offenbar finnische Kommilitonen als Mitarbeiter. Es ist denkbar, daß die Handschrift dieses »Übersetzerteams« in der ersten Hälfte des Neuen Testaments, vor allem im Lukas- und im Johannesevangelium, besonders ausgeprägt ist. Nach Ansicht des Verf. begegnen in diesen Texten, vergleicht man sie mit der Gesamtheit der Veröffentlichungen von Agricola, am häufigsten umgangssprachliche Merkmale. Neben der bereits erwähnten Elision des auslautenden Vokals und des *h*, die sicher ein Merkmal der damaligen Umgangssprache in der Stadt Turku und ihrer näheren Umgebung war, sind in diesem Zusammenhang einzelne, bei der späteren Überarbeitung offenbar übersehene umgangssprachliche Ausdrücke anzuführen: *et sä* pro *et sinä*, *eppäs* pro *etpä sinä*, *ekkös* pro *etkös sinä* usw.

Bei der Übersetzung der Episteln am Ende des Neuen Testaments kehrte Agricola zur traditionellen Kirchensprache zurück: sehr häufig sind der auslautende Vokal und das *h* zwischen den Vokalen in nichterster Silbe erhalten. Einer der Gründe für diese unterschiedliche sprachliche Gestalt liegt offenbar darin, daß Agricola bei der Übersetzung und Korrektur dieser Texte größere Rücksicht auf den traditionelleren Sprachgebrauch seiner Zeitgenossen nahm. Ein weiterer Grund war möglicherweise, daß Agricola auch bei der Fertigstellung dieses Teils Helfer hatte. Nach Ansicht des Verf. finden sich Hinweise auf einen Mitarbeiter z. B. am Ende des Neuen Testaments, insbesondere in den letzten vier Büchern. Dort begegnen u. a. überraschend abweichende Inessivformen auf *-sa*, *-sä* (z. B. in den Pronomina: *cusa* 'wo', *mise* 'wo', *sinusa* 'in

OSMO NIKKILÄ

dir', *henese* 'in ihm') und Adjektive auf *-ea*: *haikea* 'bitter schmeckend; drückend, schwierig', *makea* 'süß', *sokea* 'blind', *walkeä* 'weiß usw., während Agricola in der Regel *haikia*, *makia*, *so(c)kia*, *walkia* schrieb. Dies könnte damit zusammenhängen, daß Agricola in Übereinstimmung mit Luther den letzten Büchern des Neuen Testaments geringere Bedeutung beimaß und deshalb die Übersetzung und/oder sprachliche Überprüfung anderen überließ.

Die bisherige Agricola-Forschung erwähnt als möglichen Mitarbeiter nur Agricolas Zeitgenossen Paavali Juusten, der ..., aus Juusten 1979 veröffentlichte. Das häufigere Auftreten von *h* zwischen Vokalen in nichterster Silbe und die generelle Verwendung der Inessivendung *-ssa*, *-ssä* könnten auf den Einfluß von Juusten zurückzuführen sein, denn sie sind typisch für

sein eigenes Missale. Auch hinsichtlich der Verwendung des Possessivsuffixes der 1. Person Singular unterscheidet sich der Psalter von den anderen Schriften Agricolas. In mehreren Werken von Agricola begegnet eine typische Distribution der Suffixvarianten *-n* und *-ni*: *-n* wird beim Nominativ Singular verwendet, z. B. *poican* 'mein Sohn', *sydhemen* 'mein Herz', während in den anderen Formen gewöhnlich *-ni* begegnet, z. B. *syndini* (Nominativ Plural) 'meine Sünden', *suutani* (Partitiv Singular) 'mein(en) Mund', *sydhemessenä* (Inessiv Singular) 'in meinem Herzen'. In Juustens Missale läßt sich diese Distribution nicht feststellen, und auch in Agricolas Psalter finden sich von ihr abweichende Formen, die Agricola in der Regel nicht verwendete und die auf die Mitarbeit von Juusten hindeuten könnten.